

Фелікс Левітас

УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИЙ ДІАЛОГ У КОНТЕКСТІ
ІСТОРІЇ: ПОДОЛАННЯ СТЕРЕОТИПІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

У статті розглядаються українсько-єврейські відносини від середньовіччя до початку ХХ ст. Автор аналізує причини конфліктності між українцями і євреями, які знаходились у площині соціальних, економічних, релігійних факторів. Розглядаються витоки українсько-єврейського порозуміння, спільність долі двох народів, звертається увага на подолання упереджень і стереотипів національної пам'яті.

Ключові слова: національна пам'ять, українсько-єврейський діалог, національні рухи, міжнаціональні відносини.

Felix Levitas. Ukrainian-Jewish dialogue in the context of history: overcoming the stereotypes of national memory. An article is dedicated to Ukrainian-Jewish relations from the Middle Ages to the XX century. The author analyzes social, economic, religious factors that caused conflicts between Ukrainians and Jews. The author also defines the sources of Ukrainian-Jewish understanding and similarity of their historical fate. Attention is drawn to the ways of overcoming prejudices and stereotypes of national memory.

Keywords: national memory, Ukrainian-Jewish dialogue, National movements, interethnic relationships.

Державне будівництво в Україні відбувається в умовах національно-культурного ренесансу українського народу та народів, які історично живуть у межах України. Поліетнічна мозаїка українського суспільства досить строката і тому непроста для розуміння і регулювання міжнаціональних процесів. Історично склалось так, що міжнаціональні відносини в контексті суспільних комунікацій завжди виглядали суперечливими і вкрай вразливими. Тому будь-яке правове суспільство вимагає об'єктивно і прозорого обговорення складних міжетнічних проблем.

Незважаючи на швидкі суспільно-політичні та економічні зміни, представники різних етносів зберігають сталі національні традиції, цільові установки, які часто утримують стереотипи національної пам'яті.

Людина влаштована так, що вона швидко забуває добро, але зло, як правило, не забуває ніколи. У свій час відомий єврейський філолог і філософ Мартін Феллер зазначив, що про взаємопроникнення культур згадують менше, а про кров пам'ятають завжди [1].

У цьому контексті протиріч виглядають українсько-єврейські відносини, які несуть на собі не тільки порозуміння і толерантність, а і певний тягар історії. Дослідник, якого цікавить українсько-єврейський діалог, завжди повинен спиратись на наступні історичні реалії:

1. Євреї і українці – найдавніші представники людської цивілізації. Спільне життя двох етносів сприяло глибоким інтегративним процесам у галузях економічного життя, культури, психологічного складу, фізіологічного типу тощо.

2. Довгий історичний час євреї й українці перебували за межами власних державних утворень, що мало неабиякий вплив на взаємовідносини двох народів.

3. Українсько-єврейський діалог у рамках відсутності власних держав відбувався під диктат третьої сили, яка завжди дотримувалась старого імперського гасла: «Розподіляй і володарюй».

4. Не підлягає ніякому сумніву хибність тлумачень про якийсь традиційний український антисемітизм і генетичну українофобію євреїв.

5. Проблеми українсько-єврейського порозуміння завжди виникали і виникають на рівні історичного, низького освітнього і наукового ґрунту. Як зазначав відомий український вчений і правозахисник Леонід Плющ: «Фактом є те, що в Україні українці не знають єврейської історії й культури, а євреї – української. Гірше, що євреї України не знають своєї, а українці – своєї культури. На такому ґрунті важко очікувати чогось іншого, ніж мітів, переважно позитивних, про себе, негативних – про інших».

За імперські чи тоталітарні роки заангажовані історики вигадали чимало міфологем, наприклад, про те, що соціальні вибухи в Київській Русі пояснювали єврейським засиллям. Історичні факти спростовують ці твердження. Так, у середньовічному Києві, який був політичним, соціально-економічним і культурним центром однієї із найбільших держав Європи, існували два квартали «Козарі» і «Жидове». Давньоруські літописи не раз згадують їх в різноманітних інтерпретаціях. Юдеї були ремісниками, вправними торговцями. Вірогідно, їх було чимало серед «гостей», які йшли з купецькими караванами «із варяг у греки», «залізним» чи «соляним» шляхами. Щодо повстання і погромів дворів знаті 1113 р., то вони тільки частково зачіпали євреїв, адже носили яскраво окреслений антифеодальний характер, були направлені проти зловживань князя та його найближчого оточення.

Самі ж євреї сприяли швидкому розвитку міст ремесел, торгівлі, економічним зв'язкам Київської Русі. Посилаючись на українського дослідника юдаїки М. Тимофіїва, історик О. Найман зазначає: «Перемогти жидів, погромивши їх будинки, було легко, але обійтись без них не зуміли і, так само як в X та XI ст. до погрому, так і після нього, жиди продовжують відігравати в певних галузях народного господарства України провідну роль і виконують, за браком відповідних елементів серед населення, функцію фінансистів, торговців, шафарів і тоді, в реферуемий період, являються необхідною складовою частиною народного господарського організму. Прихід Володимира Мономаха вніс заспокоєння... Інші князі України також не поборювали жидів» [2].

Російська дворянська та радянська історіографії не раз доводили важливість походів на Схід руських князів з метою «отмстити неразумным хазарам». Цікаво, що і в сучасній Україні міф «хазарської загрози» виявився досить живучим. Князь Святослав заслужив навіть пам'ятник, на якому він нищить хазарсько-іудейську гідру. Міфотворчий сюжет не враховує той факт, що Хазарський каганат, в якому державною релігією був іудаїзм, відігравав важливу роль у транзитній торгівлі Київської Русі. Середньовічна Хазарія славилась своїми економічними здобутками, віротерпимістю, військовим мистецтвом. Довгий час хазари відбивали наступ Арабського Халіфату і різноманітних кочових народів, були своєрідним муром, який закривав від тюркської експансії Східну Європу. Тому не випадково, ламаючи історичні стереотипи, видатний український історик М. С. Грушевський вважав розгром Хазарії київським князем Святославом найтрагічнішою помилкою останнього. Після такого недалекогоглядного знищення східного сусіда Київська Русь опинилась один на один з могутніми кочовими племенами, а з часом виявилась безсилою перед багаточисельним монголо-татарським військом. Думку М. Грушевського підтримувала відома українська дослідниця Н. Полонська-Василенко: «Знищення Хазарського каганату принесло Русі тільки шкоду, бо вона сама неспроможна була боротися проти кочовиків, які протягом століть панували у **стенах**» [3].

Для українсько-єврейського порозуміння козацька доба, на перший погляд, є справжнім тягарем історії. Адже до українсько-єврейських стосунків вона найбільше акумулювала взаємними образами. Часи козацько-селянських повстань XVI–XVIII ст., Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького 1648–1657 рр., Гайдамаччина і Коліївщина не завжди правильно і об'єктивно оцінювались як українськими, так і єврейськими сторонами. Українці вбачали в драматичних подіях нової історії України тільки справедливу ненависть до експлуататорів та панських поплічників, євреї – жахливу різанину, яку можливо тільки порівняти з роками громадянської війни в Росії 1917–1920 рр. та Голокостом.

Дослідниця історії України О. Єфименко зазначала, що євреї в часи визвольної війни опинились між «молотом і ковадлом», маючи на увазі повсталий проти національного і релігійного гноблення український народ і магнатською Річчю Посполитою. Становище євреїв у Польщі, а саме королівські заборони щодо економічної діяльності (ремесло і торгівля), підштовхувало значну частину юдеїв до орендування чи лихварства. Останні навряд чи були янголами і здирали зі своїх боржників якнайбільше. Саме це в очах українців штовхало євреїв у табір поневолювачів. У той же час не має сенсу застосовувати принцип «колективної відповідальності» чи робити всіх євреїв орендарями та лихварями і пояснювати криваві сторінки визвольної війни справедливою карою для іудеїв. Є думка, що «Хроніка» єврейського автора Натана Ганновера, який присвятив визвольній війні свою працю, перебільшує масштаби трагедії. Але самі факти безглуздої жорстокості наводить М. Костомаров. Посилаючись на події в м. Ладжині, він змальовує, як козаки вивели в поле тисячі зв'язаних іудеїв. Спочатку запропонували їм прийняти християнську віру, а коли ті відмовились, знищили всіх до одного, не зважаючи на стать чи вік. У м. Полонному, за свідченнями відомого українського історика, різанина досягла таких масштабів, що кров заливала вікна будинків. А в іншому місті на очах батьків розрізали тіла дітей, розкидаючи шматки тіл в різні боки [4].

Як бачимо, релігійний фактор у відносинах між двома народами відігравав не останню роль. Дуже часто між життям і відданістю юдаїзму євреї обирали останнє. Щоб зрозуміти цей сенс, звернемося до роздуму українського історика Гната Хоткевича: «Жиди втратили політичну незалежність, втратили територію, свою культуру, нарешті мову навіть – і все ж zostалися нацією, їх держала релігія» [5].

У той же час важливе джерело як «Історія Русів» взагалі звертає увагу на інші сторони українсько-єврейських відносин. У тексті твору зустрічаються досить цікаві свідчення, які спростовують як українських, так і єврейських істориків. Змальовуючи події визвольної війни в Галичині, невідомий автор наголошує: «При чому ті із поляків і жидів мешканці, які, не володіючи руським народом, були йому корисні та перебували лише у вільних промислах і ремеслах, полишені на своїх місцях без всякої злоби. А за тими правилами і велике торгове місто Броди, наповнене майже самими жидами, залишене в колишній вольності і цілісності, яко визнане од руських мешканців за корисне для їхніх оборотів і заробітків, а лише у жидів взята помірна контрибуція сукнами, полотнами та шкірами на пошиття мундирів і взуття та на прохарчування військ дещо провізії» [6].

Українсько-єврейські взаємини нового часу дають можливість звернутись до розвідок, які в силу певних причин не досить були популярними ні серед українських, ні серед єврейських дослідників. Аналіз джерел і літератури доводить, що важливу роль серед козацтва відігравали люди не слов'янського походження, наприклад, Бороховичі, Перехрести, Герцики, Крижановські, Маркевичі та ін. Приєднавшись до козацького товариства, єврейські родини швидко породичалися з найдавнішими старшинськими родами і стали невід'ємною частиною української еліти. Саме вони відіграли значну роль в українській історії і культурі. Григорій Герцик – полтавський наказний полковник до самої смерті залишався прихильником гетьмана Мазепи, його дочка Ганна стала дружиною Пилипа Орлика. Анастасія Маркович була дружиною стародубського

полковника Івана Скоропадського, який згодом став гетьманом України [7].

Джерела залишили нам спогади про «жидовина Лейзера», який просив Січ прийняти його у козаки і якому товариством прізвище було поміняно на Лавровського. Його нащадок полковник Лавровський був досить відомою постаттю серед Чорноморського козацтва. Крім цього полковника, були відомі серед чорноморців онуки єврея Рубашевського – один із них став генералом, а інший – осавулом, який був добрим стрільцем, котрий не робив жодного промаху на звіра чи птицю [8].

Єврейські прізвища зустрічаються і серед простих козаків, наприклад, учасників антипольського повстання Криштофа Косинського та Северина Наливайка. Ґрунтовне дослідження козацьких реєстрів 1649–1650 рр. показало, що серед козаків-повстанців засвідчені прізвища єврейського походження: Євреїнових, Жидовинових, Єрусалимських та ін.

Звичайно, розповідь про євреїв-запорожців буде не повною, якщо не згадати ім'я лицаря-козака Бераха, який відзначився під час московського походу козаків 1611 р. Відомий дослідник С. Боровий не раз згадував його ім'я в своїх працях. Героїчна загибель Бераха від московських шабель оплакувалась всім козацтвом. «О, Боже, як шкода, – пише автор, – що лицар-єврей Берах так сумно загинув, його було порублено і розколото бердишами...» [9]

Відомому українському досліднику Ярославу Дашкевичу належала думка про те, що драматизм українсько-єврейських взаємин носив епізодичний характер майже в 500-річному спільному проживанні двох народів. Посткозацький період української історії євреї і українці існували в цілому мирно, без особливих ексцесів. Якщо залишити за дужками Коліївщину (яка відбувалась через чотири роки після ліквідації Катериною II останнього українського гетьмана), то у відносинах двох народів протягом XVIII–поч. ХХ ст. конфліктів не було. Хоча Уманська різанина євреїв, як і події середини XVII ст., чорними літерами записані в історію і традицію євреїв.

Після Третього розподілу Польщі 1795 р. євреї опинились у складі Російської імперії. Щодо своїх нових підданих

царський уряд проводив політику різноманітних обмежень і утисків. Територія розселення євреїв чи «смуга осілості» перетворилися до 1917 р. на «єврейське гетто». Тут панував окремий єврейський світ: незрозуміла для сусідів релігія, культура, мова (ідиш). Контакти з іншим не єврейським світом знаходились, перш за все, в царині економічних відносин, які в умовах феодално-кріпосницької системи і обмежених внутрішніх ринків симпатії конкурентам один до одного не додавали. Як зазначав відомий історик О. Субтельний, щоб вижити в багатолюдних провінційних містечках з їхніми обмеженими можливостями заробітку та інтенсивною конкуренцією, потрібні були працьовитість, майстерність і кмітливність [10]. Дивно, що колорит єврейського містечка, як осередку єврейської цивілізації, малодосліджений українськими науковцями. Тому нерідко виникають тенденції зарахувати всіх євреїв у лихварі, шинкарі, орендатори. Поза дужками дослідження залишається скрутний стан більшості населення містечок, яке важкою працею заробляло собі на життя. Цікавими з цього приводу були розвідки Н. Лєскова, який намагався відповісти на актуальне для цього часу питання: «Чи дійсно євреї такі страшні та небезпечні брехуни і «експлуататори», як їх змальовують?» [11]. Невелика праця Н. Лєскова стала своєрідним джерелом для спеціальної державної комісії, яку очолив граф К. Пален. Саме він мав з'ясувати причини єврейських погромів у Росії кінця ХІХ ст. Дослідження єврейського питання в Росії Лєсковим можна визначити в кількох авторських тезах:

1. Навіть на територіях компактного проживання євреїв, кількість євреїв-шинкарів не переважає чисельно в цьому промислі неєвреїв.

2. Більшість євреїв займаються столярним ремеслом: кладуть пічки, штукатурять, шують одяг і чоботи, тримають млини, випікають хліб, ловлять рибу, тримають у своїх руках дрібну і середню торгівлю.

3. У навчанні та на службі євреї завжди старанні. Тому дали найкращий склад медиків, юристів і вчителів.

4. На державній службі, де працюють окремі євреї, не було жодного факту з їх боку розкрадання державної власності.

На завершення своєї праці Н. Лєсков робить досить слушний висновок: «Якби Росія не ображала своїх підданих єврейського походження, була їм не мачухою, а матір'ю, то могла розраховувати на високі патріотичні почуття іудеїв» [12].

В силу історично-традиційних упереджень антисемітські настрої серед частини населення українського села були досить стійкими. Напевне, вони носили об'єктивний характер, оскільки окремі євреї виступали підприємцями, які платили низьку заробітну платню сезонним робітникам. Євреї-торгівці завищували ціни на різноманітні товари, які ставали недоступними для селян. Кредити, які брали селяни у євреїв, мали високі відсотки, що доводило господарів до повного розорення [13]. Український історик Я. Грицак, посилаючись на історико-етнічну спадщину М. Драгоманова, намагається пояснити на ментальному рівні образи українців щодо євреїв: «...Всі євреї на Україні вважають себе станом вище над мужиками-українцями. Мужик – (хлоп або хохол) дурак, хлоп, гадюка, свиня», – нам доводилося чути від найбільш єврейських, а також вислови, які засвідчують, що євреї відносять себе до числа панських класів, разом із дворянами» [14]. В той же час М. Драгоманов, враховуючи складність міжетнічних діалогів, указав на небезпеку проявів нетерпимості з боку українців до представників інших національностей, зокрема росіян, поляків, євреїв [15].

Якщо значна кількість українського селянства з обережністю і недовірою ставилась до євреїв, то досить важливу позицію в національному питанні зазначить український національно-визвольний рух. У середині ХІХ ст. один із керівників першої української політичної організації М. Костомаров із симпатіями і співчуттям писав про євреїв: «Нам потрібно бажати, щоб юдеї мали цілком рівні права, щоб їм дійсно було надано... велике поле діяльності... ми співчуваємо всякому прагненню євреїв підтримувати і розвивати свої столітні особливості... Всяка ворожість до юдеїв по релігійних розходженнях є в наших очах ознакою крайнього неучтва і безглузлого фанатизму... Ми шануємо єврейську релігію, тим більше, що до цього зобов'язує нас висота вчення нашої власної релігії» [16].

В єврейському середовищі українські прагнення другої половини ХІХ ст. взагалі були маловідомі і тому викликали здебільшого підозри і байдужість. Юдаїзм, як стержень єврейського життя, як фундамент єврейської самоідентифікації, створював для мешканців містечка досить дотичні відносини в сферах духовного життя з неєврейським світом. Сіоністський рух, народжений в Україні в кінці ХІХ ст. взагалі був націлений на єдину мету – переселення євреїв на історичну Батьківщину – в Палестину. До активного діалогу були здатні тільки обмежені кола українських і єврейських інтелектуалів. Антисемітизм царської Росії, утиски євреїв, погромні хвилі на рубежі ХІХ–ХХ ст., влаштовані царатом, автоматично переносились на українців. Особливість українського національно-визвольного руху якраз і полягала в тому, що, готуючи власні політичні проекти: повалення самодержавства, відродження українського народу та його державності, він всебічно підтримував ренесанс поневолених царатом народів. Єврейський світ і його боротьба за власну самоідентифікацію був прикладом для революційно-демократичних кіл України. Особливо цією ідеєю переймалась інтелігенція. Для Лесі Українки, Івана Франка, Олександра Олеся прообразом товариша по спільній недолі українського народу був єврейський народ з його історичною Батьківщиною Ізраїлем. Коли Леся Українка зверталась до історичної свідомості українців, вона писала: «І ти боролась, мов Ізраїль, моя Україно». Під час першої російської революції 1905–1907 рр. І. Франко, який не раз звертався до єврейської тематики, змальовував образи біблійних героїв, висловлював палку любов до єврейського і українського народів:

*О, Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тим повно.
Якби ти знав, як я люблю тебе,
Як я люблю невимовно!*

Український історик Тарас Гунчак франківський твір «Мойсей» називає перлиною світової літератури. Трагічну долю єврейського народу Іван Франко використовує як метафору недолі українського народу, що століттями шукає своєї землі обітованої, свого Ханаану, права на життя і права бути господарем на своїй землі [17].

На рубежі ХІХ–ХХ ст. на політичну сцену майже одночасно виходять єврейський і український національні рухи. Перший – народжується від масового національного пробудження під впливом громад, творів представників літератури «срібного часу» і українського П'ємонту – Галичини. Другий має за собою трагічні наслідки погромів за часів Олександра ІІІ та Миколи ІІ. Сіонізм, як засіб виживання євреїв, повернення їх на історичну Батьківщину, став викликом для сотень юдеїв України, які вважали смертельну небезпеку найдалше перебування в Росії.

На відміну від законсервованих радянських тлумачень про сіонізм як різновид фашизму, єврейський національний переселенський рух ставив перед собою три політичні завдання: 1) безпека євреїв, 2) єврейська праця на своїй землі, 3) соціалізм. На зародковому етапі переселенський рух був маргінальною ідеєю, світоглядом невеликої групи єврейських романтиків та ідеалістів. Відносно загальної чисельності євреїв імперії він носив досить обмежений характер. Переселення в Палестину вимагало суттєвих коштів, сил, підтримки з боку єврейських можновладців і меценатів. Більшість єврейського населення знаходилось у маленьких містечках-штетлах, які нагадували собою справжню резервацію – гетто в центрі Європи на початку ХХ ст. Єврейська молодь, яка по встановленим владою квотам потрапила в Російські університети, дуже швидко опанувала науки революцій, революціонізувалась і поновлювала лави учасників загальноросійського анти-самодержавного руху. Надалі євреї дадуть вагомий відсоток вождів революційного руху в Росії. Але спроба звинуватити євреїв в «єврейській революції в Росії» безпідставна будь з якого боку. Добре відомо, що перша російська революція почалась не з єврейської змови, а з «кривавої неділі» – 9 січня 1905 р. – ганебним розстрілом трудящих за наказом царя Миколи ІІ.

Лютнева революція 1917 р., яка повалила царат, вибухнула з голодних бунтів у Петрограді, між іншим, за найактивнішої участі Волинського полку, що квартирував тоді у столиці [18]. Жовтневі події 1917 р. були тільки продовженням великої російської драми, яка розпочалась на початку ХХ ст.

Перебуваючи на вершинах революційної ієрархії, євреї ніколи не ідентифікували себе як євреї. Лев Бронштейн (Троцький), на якого і сьогодні списують всі історичні провини: від «червоного терору» до Голодомору в Україні 1932–1933 рр., в «Автобіографії» писав: «Національний момент, який був дуже важливим у житті Росії, не грав в моєму житті майже ніякої ролі... Марксистське виховання поглибило ці настрої, перетворивши їх на активний інтернаціоналізм». Відповідаючи на питання, ким він себе вважає, євреєм чи росіянином, Троцький відповів: «Ні тим, ні іншим. Я – соціал-демократ, інтернаціоналіст» [19].

Немає сумніву, що єврейським дослідникам треба суттєво переглянути ставлення до українського національно-визвольного руху кінця XIX–початок XX ст. Висновки про те, що він носив націонал-радикальний характер, не відповідають дійсності. Адже аналіз 7 програм українських політичних партій початку XX ст. свідчить, що свідоме українство вбачало національне звільнення інших народів історичною метою, як і національно-державні прагнення українців. Тільки УНП (Українські народні партії), як і її лідер М. Міхновський вважали історичними ворогами України росіян, поляків і євреїв [20].

Патріоти і національно свідомі представники українства розглядали союз з етнічними меншинами важливим підґрунтям визвольної боротьби з самодержавством і європейським імперіалізмом. Так, об'єднання українських політичних партій (ТУП) напередодні Першої світової війни вважали важливим кроком до опору самодержавству союз з народами Балтії, Польщі, єврейськими політичними партіями. В цей час єврейсько-українські стосунки досить яскраво окреслились у Галичині, де під час місцевих виборів єврейське населення голосувало за українських кандидатів, євреї, в свою чергу, віддавали свої голоси представникам українства [21].

Українські демократичні кола Наддніпрянщини з симпатіями і співчуттям ставились до єврейського народу, правда, зберігаючи класовий підхід у національному питанні. Досить показовим у цьому контексті є видання Української Радикальної партії «Хто народові ворог?» (1905 р.),

підготовлене М. Доленко (насправді дружиною Б. Д. Грінченка – М. Грінченко). Публікація побачила світ, коли країна вкрилася єврейськими погромами, які чорносотенці виправдовували існуючим ритуальними вбивствами у євреїв та тим, що останні знущаються і обкрадають православний народ. З цього приводу М. Грінченко нотувала: «Ще кажуть, начебто жиди крадуть наших дітей перед своїм Великоднем, випускають із них їх кров і ллють у тісто, як місять мацу. Це брехня, бо мацу жиди місять на самій чистій воді. Так їм велить їхня віра. А брехню цю пускає царський уряд, як йому треба, щоб бито жидів».

Далі М. Грінченко дає оцінку соціальним аспектам українсько-єврейських відносин і заперечує упередженням, що століттями лунали як звинувачення проти євреїв: «Але кажуть про жидів іще, що вони тягнуть з українського народу гроші, розживаються з його. Тут є правда, та тільки треба розібрати, до кого та правда притуляється. Хіба це про всіх жидів можна сказати? Жид – кравець, швець, столяр і всякий інший ремісник тяжкою працею заробляє собі шматок хліба. А от, як були жиди-шинкарі, то ті справді розживалися з наших людей. Прийде в село жид такий, що саме рам'я на йому, а як почне шинкувати, як почне людям набір горілку давати та втрое за неї брати, а далі, як почне людям гроші позичати під землю за великий процент, то так забагатіє, що тисячі має, а люди збідніють». Автор публікації ставить досить резонне питання: «Але ж хіба самі жиди так роблять? А з наших людей не буває хіба глитаїв? Так своїх же не так ненавидять, бо віра бач не жидівська». Загальний висновок публікації: «Жидів уряд дуже тисне...» [22]

Чорносотенна політика самодержавства завжди викликала протест демократичної громадськості України. Українська парламентська громада в Державній Думі Росії засудили масові погроми і вбивства євреїв [23]. М. Грушевський особисто відгукнувся на становище євреїв у Росії, назвав жахливим їх перебування в «смузі осілости» [24].

Суспільні рефлексії на процес М. Бейліса в Києві 1911–1913 рр. стали важливим індикатором подій: поперше, рівня національної свідомості українців, по-друге,

зростаючого порозуміння між єврейським і українським суспільно-політичними рухами. Під час ганебного процесу в Києві активно поширювалися листівки російських і українських політичних партій на захист М. Бейліса. У поліційних матеріалах засвідчено, що робітник Південно-Російського заводу Іван Ковтуненко роздавав листівки в майстернях із підбурливим до страйку змістом на захист підсудного Бейліса. З відозвою до «товаришів»-студентів звернулась українська фракція соціал-демократів вищих шкіл м. Києва: «Товариші! Справа Бейліса не є справою єврейського народу! Це справа, яка мучить всі недержавні народи, волею історії кинуті в тюрму народів... Кличемо до страйку!» [25]

На захист М. Бейліса виступили відомі представники української громадськості: В. Вернадський, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Короленко, П. Чубинський, А. Шептицький, С. Русова та ін. На шпальтах педагогічного журналу «Світло» Русова пояснювала своїм читачам: «На нашій Україні живе кілька мільйонів євреїв, живуть вони здавна, чому ж не ставиться до них, як до усіх людей – братерські, без ганьби, образ?» [26]

Суперечливий розвиток історичних подій дає підстави зробити висновок, що певні кола євреїв не тільки не були симпатиками українських ідей, а і вороже до них ставились. Але, на думку М. Грушевського, їх участь у «протиукраїнських повстаннях» нічого не мала спільного з єврейським національним рухом, який за них несе відповідальності. А ще Михайло Сергійович зазначив важливість українсько-єврейської співпраці, як значущого фактора національних очікувань двох народів [27].

Треба зазначити, що на початку ХХ ст. саме українство виглядало не зовсім консолідовано. 1912 р. в Києві побачила світ праця А. В. Стороженка «Происхождение и сущность украинофильства», видана Клубом російських націоналістів. Сам автор, якщо вірити джерелам, походив із давнього козацького роду. Але до українського руху ставився негативно. Вважав його антидержавним і розглядав як єврейську інтригу [28].

Онтологія українсько-єврейських відносин вимагає досить ґрунтовних сучасних оцінок і нових незалежних

досліджень. Треба сподіватись, що більшість сучасних істориків будуть намагатися подолати нездорові підходи до цієї болючої і суперечливої теми. І в «нелюдському і людському» у відносинах між двома народами обов'язково віддадуть перевагу останньому.

Висвітлення позитивного досвіду українсько-єврейських відносин обов'язково спричинить гуманістичні світоглядні зміни, які трансформують у цьому контексті і дослідницькі підходи.

-
1. Дзюба І. Про українсько-єврейські взаємини [Електронний ресурс]. Режим доступу : historians.in.ua
 2. Найман О. Я. Історія євреїв України. – К., 2003. – С. 76.
 3. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 1. – К., 1992. – С. 106–107.
 4. Костомаров Н. И. Исторические произведения. – К., 1990. – С. 368.
 5. Хоткевич Г. Історія України (до кінця XVI ст.) – К., 1992. – С. 162.
 6. Історія Русів. – К., 1991. – С. 123.
 7. 100 великих загадок історії України / О. О. Попельника, В. В. Петренко та ін. – К., 2009. – С. 214.
 8. Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – К., 1992. – С. 192.
 9. Боровой С. Евреи в Запорожской Сечи. Исторический сборник. – Ленинград, 1934. – Т. 1. – С. 214.
 10. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991. – С. 246.
 11. Лесков Н. Евреи в России. – М., 1990. – С. 7.
 12. Лесков Н. Зазначена праця. – С. 15, 19, 20, 21, 24.
 13. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С. 64.
 14. Так само.
 15. Драгоманов М. Вибрані праці. – Кн. 2. – К., 2007. – С. 71.
 16. Цит. за: Кабанчик І. Б. Євреї в Україні : навчально-методичні матеріали. – К., 2001. – С. 8.
 17. Гунчак Т. Історичні підстави політики Центральної Ради до національних меншин / Єврейська історія та культура в Україні : матеріали конференції. – К., 1993. – С. 44.
 18. Мороз В. Україна в XX ст. – Тернопіль, 1992. – С. 82.
 19. Вдовин А. Русские в XX веке. – М., 2004. – С. 10.

20. Самостійна Україна. Збірник програм політичних партій початку ХХ століття. – Тернопіль, 1991. – С. 4.
21. Грицкевич А. П. Борьба за Украину 1917–1921. – Минск, 2011. – С. 159.
22. Доленко М. Хто народові ворог? – Львів, 1905. – С. 22–23.
23. Украинский вестник. – 1906. – № 6. – С. 391.
24. Украинский вестник. – 1906. – № 7. – С. 95.
25. Левітас Ф., Рибаків М., Пригула І. Справа Бейліса і українська громадська думка. – К., 1993. – С. 6–8.
26. Проскура О. Українсько-єврейські взаємини в рефлексії інтелігенції // Єврейська історія та культура в Україні : матеріали конференції. – К., 1994. – С. 114.
27. Грушевський М. На порозі нової України. – К., 1991. – С. 42.
28. Дзюба І. Про українсько-єврейські взаємини [Електронний ресурс]. Режим доступу : historians.in.ua.